

Wassermanna, Fibiga, T. Manna i dr. Od novoga Su-
dermana je izdao tri zbirke: »Braća i sestre« (1908), »Indijski
lijanj« (1910) i pomenute »Litavske pripovetke« (1917). Pribute
njegovih romana i sudbina njihovih ličnosti vezane su uz ideal-
izam i humanizam (Visoka pesma), ili uz atavizam (Pod grehom)
ili socijalno-ekonomске i etičke probleme (Briga). Roman »Briga«
doživio je 93 izdanja.

J. P.

Око Сарајевског атентата

(Моје успомене)

Сматрајући за своју дужност да извесна сећања и доживљаје наших људи — нарочито оних који имадоше директне везе са стварима које засецају у нашу скорашњу прошлост, дакле у историју — треба сачувати од заборава; знајући да се многи од тих људи не баве активно и писањем и да ће са њином смрћу многа успомена и истина лећи у гроб, »Преглед« ће, кадгод успе да придобије те скромне и данас повучене пиоцере једне идеје и идеала, да донесе по један овакав напис.

Г. Никола Тришић, коме смо се ради тога обратили, одазвао нам се љубазно и за »Преглед« написао своје успомене.

На овом месту »Преглед« ће да стави своје странице на располагање свакоме ко има, у вези са нашом скором прошлошћу, нешто да каже: било да допуни или да исправи који ранији напис, било да сам свопшти нешто нова.

Ур.

О сарајевском атентату почело се опет много да пише, и у најновије време нарочито да се много расправља о том, да ли је он плод слободног зидарства. И тако једна млада Босна једанпут је у служби званичне Србије, други пут плаћеник са стране Аустроугарске, а сада, ево, и измеђар слободног зидарства.

Будава је један од наших другова*) у својој књизи узнео све, и националне и психолошке разлоге, да је сарајевски атентат дело једино младе Босне, ипак се они, којима је стало да око питање потрзавају, не осврћу на то.

Како сам и сам један од оних из младе Босне, а и ипак сам учешћу и у самом атентату, држим да ће за разјашњавање саме ствари бити добро, да опишем, кво, шта и на који се начин радило.

*) Пориваје Јастић: »Сарајевски атентат« — 1923.

Са пок. Данилом Илићем класни сам друг и све четири године у препарандији заједно смо, у једној клупи, провели. Он нам је био председник наше ђачке литерарне скупине и први организатор кружока, кроз које је он уносио револуционарни дух и челично младиће за борбу до истребљења нас изи њих. У првом годишту препарандије затекла нас је анексија Босне, која је тада у Србији окупила скоро све Босанце и Херцеговце у четнике. Најмање што смо могли да желимо то је, да и сами будемо четници, јер је узалудан и револуционарни дух, ако немамо прилике да се обучимо у баратању са оружјем. Ово је нарочито важно било за нас препарандисте, који нисмо морали ни аустријску војску служити, јер су учитељи били ослобођени те дужности. И Србија нам је ради тога добро дошла. Не да она нас искористи, него да ми њу и искористимо. Кроз наше кружоке постали смо теоретски револуционари, који нису знали ни револвера одапети, па нам се је самим требало побринути, како ћемо се у том обучити. Прилика нам се за то указала о Ђурђево-дану 1912., пред саму матуру, кад се одржавао Конгрес Трезвене Мladeжи у Крагујевцу. Тада сам био секретар наше ђачке секције «Трезвности», која је такођер била илегална ђачка организација, као и све што су биле под Аустро-Угарском. На ме паде дужност да у Крагујевцу представљам трезвењаке сарајевске препарандије заједно са Костом Вуковићем, сада учитељем у Мостару. Овим закључком хтели смо, да Србији покажемо, да се и у нас на овом пољу ради, а други главнији разлог био је, да се припреми терен за четнички курс бар за нас препарандисте, који нисмо имали «среће» да ступимо ни у ц. и к. војску.

Како нас је тада званична Србија примила нека објасни овај случај. Из Сарајева понели смо препоруку за тадањег Министра Просвете пок. Љубу Јовановића у којој се моли Министар, да нам дадне бесплатно књига за наше ђачке библиотеке, које смо такођер илегално оснивали, јер се нисмо ни хтели да служимо школском библиотеком у коју је бивша аустро-угарска управа знала шта ће да убаци. Министру нас је предвео г. Петар М. Лазаревић, садашњи председник Инвалидског Удружења, па кад је Министар из препоруке видео да смо из Сарајева, чудио се толикој либералности Аустрије, што је нама, матурантима, дозволила да присуствујемо Конгресу. Кад смо му објаснили, да смо дошли без знања и школске и полицијске власти, прекорео нас је што будњност стављамо у питање. На наш одговор да би ми — у случају да наше тадање власти дознају за наш прелаз и да нас искључе из школе — радо дошли у Србију, полагаали матуру и били чак и учитељи, оцено је тај наш корак као

неразмисљив, и то ради тога, што смо — потребни Босни. — Шта би нам тек био одговорно да смо му рекал главни разлог нашег доласка?

Оно ради чега смо у главном и дошли, нисмо према томе могли да поверимо ником другом, него својим Босанцима, за које смо већ од пре чули да су окушани четници, који су прокрстарили већ и Стару Србију. Ту нам се на услузи нађоше: Урош Петровић из Бос. Шамца, Мустафа Голубић из Стоца и Јово Гашић из Бос. Градишке. Овај потоњи преузе бригу, да нас упути у четнички курс, кад о школском распусту дођемо, али да том приликом понесемо препоруку г. Васиља Грђића. Њих сва три припадали су организацији Народне Одбране и од њих смо добили и пренели у Сарајево 50 примерака брошуре »Смрт једног хероја«.

По повратку у Сарајево требало је одлучити ко ће ићи. Ствар се ни у ком случају није смела заснивати на велико, него опет у форми кружока. Тако, од нас девет Срба, који положисмо матуру, одоше шесторица и то у првој групи: Јово Милановић, Богољуб Попадић, Сретен Кашиковић и Никола Тришић а у другој: Данило Илић и Милан Стојаковић. — Том приликом требало је решити и питање новца, те нас је и у томе помогла Босна, а не Србија, како би очекивали противници. Пошто смо од г. Васиља Грђића морали имати препоруку, то смо му преко Милоша Ђурана, чиновника »Просвете« и саопштили нашу намеру а уједно и предложили молбе Просвети, да нас са новчаном припомоћи помогне при крају нашег школовања. Молбе су повољно решене у одбору и верујем да је само г. Васиљ Грђић знао зашто се овај новац даје.

Концем јуна те, 1912. год., дошла је прва група у Београд преко Земуна, јер се једино тамо у то време, пролазило без пасоша. Ово ми није хтео да верује судица истражитељ Наумовић, доказујући ми да ни за време Обреновића, са којима је Аустрија у дослуку била, није никад било слободне границе. На другом саслушању признао ми је да сам истину говорио, пошто се и он раснистао и осведочио, да је на Земуну тада био слободан прелаз.

Препорука из Сарајева гласила је на г. Милановића, Јовановића, члана извршног Одбора Народне Одбране, коме смо се и пријавили. Чим сам га известио с ким сам утврдио овај наш долазак, поручио је по њих, те су одмах и дошли: Милан Гашић и Петровић а са њима и Милан (Мишо) Циганковић, јер је чуо да му се у групи налази земљак Милановић из Бос. Петровца. Ту на састанку одређено је да нашу прву групу упуте четничком курсу на Бубањ код Ниша, а другу групу, кад дође, упуте на курс у Владичин Хан. За прати-

оца наше групе до Бубња одређен је Цигановић. Шта смо оном приликом ушћарили од Србије, — изузев саме обуке ради које смо и дошли — биле су бесплатне возне карте, којих је Народна Одбрана имала неколико комада, као што је и данас у проширеној Краљевини има.

Наша обука трајала је шест недеља, не изузевши «ни свеца ни петка», од јутра до мрака. У колико је то било могуће за овако кратко време, обучили смо се у руковању оружјем и свима до тад познатим експлозивима. Највећа вештост полагана је на обуку у рушењу мостова и тунела. Живот нам је био прави четнички: спавали смо под шаторима, а храну какву смо припремили онакву смо и појели. У Ниш не кад нисмо смели саћи, једно што смо се бојали шпијунства, а друго што смо се бојали изашања из стро-угарског конзулата, а друго што нам је препоручено, да се ни са Србијанцима не састајемо, јер би из нашег изашања познали да смо Босанци и настало би распитивање. Како је по тој околици и војска своје вежбе правила, то су нам нарочито препоручивали, да се ни пред официрима не изјашњавамо ни ко смо, ни шта смо, а по могућности да екавски говоримо. Од официра тадањег нишког гарнизона за нас су знали једино они који су активно радили у Народној Одбрани а и од њих само један мали број: тадањи потпуковник Радисав Станојловић, сада генерал, командант ваздухопловства, пешадиски мајор Милан Прибићевић, те тадањи инжењерски поручници Божидар Путниковић и Ђока Глишић, сада потпуковници, и то у толико, да нам се у невољи нађу, ако би настало неко пропиткивање за нас ко смо и одакле смо. У сваком погледу потпуна опрезност, што сведочи и овај случај. За време тога нашег курса пошли су на екскурзију матуранти Срби мостарске гимназије на челу са Смајом Ђешловићем — а међу њима је био и Мухамед Мехмедбашић, столар из Стоца, један од сарајевских атентатора — и по доласку у Београд обишли су том приликом и Ниш. Знали смо да су у Нишу, али да ће и на Бубањ изаћи, то нисмо знали. Одбор за дочек одреди ту ноћ, да их сутра дан изведе на Бубањ где ће им се показати војничке вежбе. Пред крај ноћнег веселја са Херцеговцима у Официрском Дому, а паваш у разговору са њима о Босни, «сиротици клеатој», сети се један један од поменутих поручника, да су на Бубњу куралсти Босанци. И ако смо сваки дан рано ранили ипак нам необично би, кад нас то јутро још раније позваше, и «на врат на нас» упутише да импровизирамо рушење моста на Морави код Кураин-Града, који је четири сата далеко од Бубња. Истим кад се у вече повратисмо, сванодосмо, да су Херцеговци били око наших шатора, па нам ни мало не би жао толиког по-

шачења ради сваке опрезности и сигурности, да наш рад ostane potpuno tajан.

Ипак један нас је догађај у то време забринуо. Некако у половини наше обуке јави нам г. Станојловић да ћемо до- бити као друга једног човека из Хрватске. Од куд сад ова неопрезност, поред онолике опрезности са Херцеговцима? Ствар се убрзо разјаснила доласком његовим. То беше један од оних, који се више није ни смео у Аустрију повратити, јер је суде- ловао у Јукићевем атентату на Цуваја у Загребу: Павле Ва- стајић, студент филозофије, који је оружје, до његове употребе, сакрио у Саву. У друштву с њим још смо више послу прио- нули поготово, јер нам је импоновао својим суделовањем у загребачком атентату, који нам је био још један доказ за потребу култивисања појединачних акција.

По изученом курсу повратили смо се, у другој половини августа те године, у Сарајево, где смо већ затекли наша име- новања за учитеље. Прије расанка утврдили смо, да у слу- чају каквог испитивања са стране тадање власти, оправдавамо наш пут најобичнијом екскурзијом до Ниша.

И ово нам је добро дошло, јер већ у јануару 1913, у исти дан и сат предведени смо сваки своме суду: ја у Столац, јер сам служио у Дабру Пољу код Стоца, Милановић у Зворник а Попадић у Бос. Петровац. Кашиковић се тада налазио као ратни дописник «Српске Ријечи» у Србији, па га нису ни могли додати.

Пре него што је дошло до испитивања на суду, ја сам за њега већ био дознао. Божићни распуст провео сам у Сарајеву код родитеља, а из Дабра Поља у Сарајево путовао сам са колегицом Салаћанин, чији је отац у то доба био управник малсане Окружног Суда у Сарајеву у којој су се под истрагом налазили Пјанић и другови. Међу њима је био наш класни колега учитељ Боривоје Ђасић и млађи колега Џајетко По- ловић, касније један од шесторице атентатора на Франју Фер- динанда. Поповић је био у вези са Пјанићем, те је тако по- под истрагу, а при преметачини код њега нађена је једна до- писница Ђасићева из Београда у којој му јавља да је на- четворицу видео у Београду. Судац, који је Ђасића испитивао, обавио је то испитивање у самој канцеларији управника Ха- ласане Салаћанина, који је на тај начин дознао да је и о мени говор. Поручио ми је ово по својој кћери, од које је дознао, да сам с њом допутовао. Сазнавши за ово прекинуо сам од- сукство и повратио се у Дабар Поље да укљоним све оно, што би ме могло до тамнице довести. Највише су ме жуљале бра- турице «Смрт једног хероја» којих сам неколико раздао по селу

na čitaње kao i knjiga o austrougarskoj vojsci, koju je napisao Mladen Pribišević. Prirodno je, da je premetakina koja su uskoro po mom dolasku u Dabar Polje obavili žandari, ostala bez rezultata. S te strane bio sam se osigurao, ali mi je trebalo da na neki način doznam, da li će se moje ispitivanje završiti sa istraжnim zatvorom. I to nije bilo teško doznati, jer od troјice судија у Стоцу, двојца бејаху Срби: Важић и Кујунџић, те управо овом првом паде моја ствар у руке. У Столац сам дошао у очи дана испитивања, па како се нисам познавао ни са једним судијом, замолим неке пријатеље, да распитају стање ствари, па ако би истражни затвор био неминован, све је било приправљено да за ту ноћ превалим и прећем црногорску границу. Један од главних, који је узео на се бригу да дозна резултат сутрашњег испитивања био је Мухамед Мехмедбашић, столар, и у то доба одличан националиста, кога ја до тада и не по познавах. Он ми сипшти свој разговор са судијом Кујунџићем по коме до затвора неће доћи, изузевши да ја сам какву своју кривњу не искажем. Тако сам приступио испиту знајући унапред да до затвора неће ни доћи. На питање јесам ли био у Србији одмах сам изјавио да сам био и са ким сам био, а за разлог навео сам оно, што смо већ уговорили били. Од осталих главнијих питања било је и то да ли сам читао «Смрт једног хероја» и да ли сам је у кога видео. «Ни видео, ни читао» — одговорио сам. — При таким одговорима јасан је био и резултат. Не само да до затвора није дошло него ни једно друго испитивање није уследило, јер су ускоро иза тога пуштени испод истраге Поповић и Ђасић, а осуђени једино Пјанић и Љубибратић.

Од тада потиче моје познанство са Мехмедбашићем а касније — кад сам га још боље упознао — и пријатељство, у коме један од другог нисмо више ништа крили. Знали смо шта нам је дужност, те смо у том правцу радили у околним где смо били. Један од главних радова био нам је тај, да учврстимо «канал» од Чапљине преко Добра на црногорску границу, који је и њему, а уз њега и мени, 1914. главе ваљало.

Са школском годином 1912/1913. завршило се и моје учитељевање у провинцији. Знајући да сам компромитован код аустро-угарске власти, напустио сам место државног учитеља и наступио дужност учитеља српске основне школе у Сарајеву (Завршиће се у следћем броју).

Никола Тришић